

NÉPÜNK ÉS NYELVÜNK

KÖZÉRDEKŰ FOLYÓIRAT

VIII. ÉVF.

1936. JUNIUS

6. FÜZET

Hunok és magyarok*

A szeged-nagyszéksósi hun felirat, amint ezt már kifejtettük (v. ö. NNy. VIII. 1—12), egy kaukázusi kartvel-nyelvjárásón fogalmazott szöveget tartalmaz. Áttila birodalmának hunjai között ezek szerint kaukázusi kartvel-nyelvű népelemek is voltak: Mint ahogy Kelet-Európa népei azokban a Krisztus születése előtti és utáni századokban, midőn a hunság ezen a területen, a maga törzsszövetségi szerkezetében kialakult, összes történelmi forrásaink tanúsága szerint nem is állottak más ethnikai kötelékekből, mint kaukázusi és iráni törzsekből. Az irániság itt, már a skythák és sarmaták megjelenése óta, majd a bosporusi és perzsa birodalom befolyása alatt, különösképen a vezető felső réteget alkotta.¹ Ennek az iráni ethnikumnak jelenléte nemcsak Kelet-Európa történeti népei közt és annak archaeologiai anyagában, hanem a hun néven ismert népkötelékek szerkezetében és ránkmaradt onomastikon-anyagában is világosan kimutatható.²

Már a szeged-nagyszéksósi hun nyelvemlékről szóló tanulmányunkban is hangsúlyoztuk, hogy a jeles katonai erényeiről ismert nagy hun népet ezentúl nem tarthatjuk többé Belső-Ázsia jövevényeinek. Ellenkezőleg. Minden rendelkezésünkre álló írott és íratlan történelmi anyag amellettt szól, hogy a hunságnak mind kaukázusi, mind iráni ága Kelet-Európának tősgyökeres, sőt kultúra-hordozó népi eleme volt, s főként e kaukázusi törzseknek régebbi lakóföldjét, a kultúrabölcsőként ismert Elő-Ázsiában állapíthatjuk meg.

A hun probléma azonban nem csupán általános világtörténeti vagy némileg szűkebb kereten belül, nem csupán általános

* Felolvastatott a Délmagyarországi Magyar Közművelődési Egyesület f. é. május hó 3.-án tartott közgyűlésén.

¹ O. G. von W e s e n d o n k: Über georgisches Heidentum. Leipzig, 1924. 7—9.

² Az utóbbi kérdéssel, vagyis az iráni népelemnek a hun törzsszövetségben való szerepével, egy legközelebb megjelenendő tanulmányomban behatóbban is foglalkozni fogok.

eurázsiai kérdés. Velünk igen közeli vonatkozásban álló magyar kérdés is ez! Nemzeti krónikáinknak hun-magyar kapcsolatról szóló eredet-magyarzatában, oknyomozó történetkutatásunk módszere szerint, Hóman Bálint már eddig is ősidőkre emlékező kollektív magyar néphagyomány kifejezésrejutását látta.³ A népkutatás eszközei a XI. századbeli *Gesta Ungarorum* korszakánál is mélyebb, történelem-nemlátta rétegekbe engednek betekintést. Ezeknek az ősi történeteknek meglátásához azonban mindenek előtt is a nép (ethnos) fogalmát alkotó, s egymással szervesen összetartozó tényezők módszeres elemzése kívántatik meg. Melyek ezek a párhuzamos elemzésre váró ethnikus tényezők? Első az emberfaj, második az anyagi és szellemi műveltség, harmadik a nyelv. A nép fogalmáról csak akkor lehet szó, ha mind e három tényező jelen van. De eredményes népkutatásról is csak akkor lehet szó, ha ez egymástól elválaszthatatlan három alaptényezőt egyidejűleg, a maga szerves összefüggése szerint vesszük vizsgálat alá.

Ha a magyarságnak, honfoglaláselőtti életében, volt valami benső sociológiai kapcsolata a hun nevű törzsekkel, akkor — a népkutatás törvényszerűségei alapján — erre az ősi érintkezésre minden írásnál jobban fog emlékezni maga a faj, a kultúra és a nyelv. Mert ebben a három alaptényezőben rejtőzik időtlen idők számára bármely nép megíratlan múltjának emléke.

Próbáljunk olvasni a honfoglaláselőtti magyar történetnek ebben a nem emberkéz írta genesis-könyvében!

Mindenekelőtt is, tud-e valamit egy esetleges hun érintkezésről a magyar faj, mint népfogalmunk emez első alaptényezője, — vagyis más szóval a magyarság teste?

A honfoglalók hiteles csontvázmaradványainak vizsgálata azt mutatja, hogy a Duna-medencében jó ezer esztendő előtt megjelenő magyarság számbelileg túlnyomó, törzsökös része, somatológiai megjelenésére nézve, olyan keveréknép volt, melynek egyik alkotórészét egy kaukázusi (előázsiai), másik alkotórészét pedig egy rövidfejű mongoloid emberfajta képezte. Ez a kereszteződés a honfoglalás korát megelőző, igen régi időbe nyúlik vissza, s az egybeolvadás folyamata kétségtelenül nagyon sokáig tartott. A honfoglaló magyarság eme legszélesebb néprétegének kialakulását más szóval úgy fejezhetjük ki, ha azt mondjuk, hogy

³ Hóman Bálint: A magyar hún-hagyomány és hún-monda. Budapest, 1925. 31.

az ezer év előtti magyar nép zöme akkor keletkezett, amikor egy kaukázusi jellegű népelem egy másik, mongoloid jellegű (de természetesen nem mongol) népelemmel összekeveredett.⁴

Ahol ez a fajkeveredés lefolyt, ahol ez az immár magyarnak nevezhető új embertípus megszületett, — ott volt az őshaza.

Grúz, görög, örmény kútfők értesítése alapján tudjuk, hogy a „hun“ néven ismert néptörzsek, egész bizonyossággal, már a Krisztus születése utáni I-ső századtól kezdve, Kelet-Európában éltek. Lakóföldjük déli határszéle a Maeotistól a Kaspi-tenger nyugati partjaiig terjedt. Észak felé azonban — a IV. századbeli Ammianus Marcellinus értesítése szerint — a hun föld egész a Jeges-tengerig ért (... Hunnorum gens, monumentis veteribus leviter nota, ultra paludes Maeoticas glaciale oceanum accolens, omnem modum feritatis excedit. c. XXXI. II. 1.)⁵ A hun nevezetű törzsek ezeken a határokon belül találkoztak a prae-magyar népelemmel.⁶ A hunok, úgyis mint kaukázusi, úgyis mint iráni (osztéj-jellegű) kötelékek, somatologailag a kaukázusi ember tipikus képviselői voltak.⁷ Az ősalapotában élő prae-magyar népréteg pedig semmiben sem különbözhetett még ekkor az észak-európai arktikus és subarktikus ember általános rövidfejű mongoloid alapjellegétől, mely anthropologiai környezetbe finn-ugor nyelvű elsődleges rokonainknak más és más keveredés előtti testi habitusa is beletartozott.⁸

Ez volt az a fajkeveredés, melyről a honfoglalók túlnyomó-szélességű néprétege, az anthropologia elemző vizsgálatának eredményein keresztül, mint leghitelesebb tanu, önmaga beszél.

Közelebbi megjelöléssel most már, mely földrajzi határokon belül keveredett össze ez a két emberfajta? Hol volt a honfoglaló magyarság eme keveréktípusának szűkebb értelemben vett bölcsője,

⁴ Bartucz Lajos: Adatok a honfoglaló magyarok anthropológiájához. Archaeologiai Értesítő XLV. (1931) 117. 119.

⁵ Vö. NNy. VIII. 3.

⁶ Azért nem használom az újabb magyar őstörténeti irodalom *előmagyar* kifejezését — bár a *prae-magyar* is ugyanazt jelenti —, nehogy ezzel esetleg félreértésekre adjak alkalmat. Az én felfogásom szerint ugyanis a magyarság a törökséggel való érintkezés előtt mint nép már kialakult, így tehát az a magyarság, amely a törökséggel érintkezésbe jutott, nem nevezhető már *előmagyarnak*.

⁷ Ernest Chantre: Recherches anthropologiques dans le Caucase Paris-Lyon, 1885—7. IV. 156.

⁸ Dr. A. Byhan: Die Polarvölker. Leipzig, 1909. 16—7 stb.; Vö: John Abercromby: The Pre- and Protohistoric Finns both eastern and western with the magic songs. London, 1898. I. 31—2.

szülőföldje? Erre a kérdésre az észak felé terjeszkedő „hun“ gyűjtőnév alá foglalt kaukázusi és iráni törzsek archaeologiai nyomai hivatottak felelni. Északkelet-Európában a Volga és Káma folyók összefolyása körül ismerjük meg azt a területet, mely igen huzamos korszakon keresztül a kaukázusi kulturprovincia gyökeresen átalakító hatását fogta fel. Egy kezdetleges északi benszültött vadász-halász nép és egy messze délről jött állattenyésztő, fémműves kulturnép műveltségi hagyatékát őrzi ez a körzet. Egy káma-menti gazdag temetkezőhely után (Ananjino a vjatkai kormányzóság jelabugai kerületében) ananjinoi kulturrétegnek nevezik Északkelet-Európa művelődéstörténetének ezt a hun időköt közvetlenül megelőző, régibb fejezetét. Relatív kormegállapítás szerint eme késő bronzkori réteg kora körülbelül a Kr. előtti 600—200 közti időre tehető.⁹ Ez a korszak az iráni fajiságú skytha-sarmata néptörzsek kelet-európai uralmával és terjeszkedésével esik össze. Ugyanezen délről kisugárzó műveltségi hatás folytatásaképpen, kb. Kr. u. 100—500 között erőteljes vaskori műveltség virágzott fel ugyancsak a Káma alsó folyása körül és a Volgaszögletben. Ez az u. n. pjanobori réteg (Pjanyj-bor lelőhely után a vjatkai kormányzóság jelabugai kerületében).¹⁰ A hun törzseknek egész az Északi Jegestengerig való terjeszkedési korszaka is ebben a korban volt. Chronológiai és művelődéstörténeti coincidentiak alapján indokolt, hogy ezt a pjanobori vaskori réteget a Kaukázus-vidékről a Káma alsó folyása mellé elszármazott hun műveltség maradványának tartsuk.

Ezen korszak legjellegzetesebb velejárója a vas; majd az ebből tökéletesült a cél, melyet már az antik görög felfogás „skytha jövevény“-nek (*Χάλυβος, Σκυθῶν ἄποιος* Aischylos, *Ἔπιτα ἐπι Θεῖαις* 729—730) tartott, a vasművességéről ősidőktől fogva híres Kaukázus vidékéről származott el a távol Észak elmaradott vadász-halász törzsei közé. A Kaukázusban, az u. n. kobáni sírmező területén (Vladikavkaztól délkeletre, a mai oszét-földön) már kb. a Kr. előtti XI—X. században igen fejlett vaskori műveltség maradványait ismerjük.¹¹ A vele délről szomszédos elő-ázsiai kulturbölcsőben pedig a vasnak első okiratbeli említésével még koráb-

⁹ A. M. Tallgren: L'époque dite d'Ananino. Suomen Muinaismuistoyhdistyksen Aik. XXXI. (1919) 180—181.

¹⁰ A. M. Tallgren: L'ethnographie préhistorique de la Russie du nord et des Etats Baltiques du nord. Tartu—Dorpat, 1923. 8. 9. 11.

¹¹ Rudolf Virchow: Das Gräberfeld von Koban. Berlin, 1883. 124.

ban, Kr. e. kb. 1292/1-ben, III. Hattušiliš hetita királynak II. Ramses-szel kötött államszerződésében találkozunk.¹²

Ez a messze földről jött fém kezdetben nagyon ritka volt a Volga-Káma körül. Az ananjinoi körzetben *kés* és *tőr* alakjában még csak elvétve fordult elő.¹³ Az ezt követő pjanobori rétegben azonban a vasművesség itt már a maga teljességében virágzott.

Ez a vas ismeretével bíró déli jövevény nép, ezen felül, eddig itt soha nem látott új háziállatfaját hozott magával: a *lovat*, melyet a sírokból előkerülő zablák tanúsága szerint már közlekedésre használt.¹⁴ A Volga-Kámaszögletben ennek az állatfajnak semmiféle zoológiai előzménye sem volt. Mint kitenyésztett háziállatnak, jobban mondva magának e lótenyésztő új népnek vándorlási iránya szempontjából, ennek a Káma vidékére elhozott lónak összehasonlító osteológiai vizsgálata (a Bujskoje és Pižemskoje földváról) azt mutatja, hogy az, hangsúlyozottan, egy nem keleti eredetű fajtához tartozott.¹⁵ S ugyancsak különbözik a keleti fajtától az a kismövésű ló is, melynek csontmaradványai a Felső-Káma mentén, a čanjvai barlang áldozóhelyén maradtak hátra. S bár az itt talált éremmellékletek szerint ez áldozóhely kora nem régibb a Kr. utáni X. századnál, valószínű azonban, hogy ezek a kései csontmaradványok még mindig az említett sajátságos vaskori lótipussal kapcsolatosak.¹⁶ Az északi erdők zónájához legközelebb a hatalmas dél-oroszországi sztyep volt e nyugati lófajta hazája. Ez a pusztai tarpan (*Equus Gmelini* Ant.) vad állapotban itt még a XIX. század második felében is megvolt.¹⁷

A vogul és osztják hősénekekben rejlő művelődéstörténeti

¹² Hugo Winckler: Vorderasien im zweiten Jahrtausend auf Grund archivalischer Studien. MVAG (E. V.) 1913/4. XVIII. 61; Friedrich Bilabel: Geschichte Vorderasiens und Ägyptens vom 16.—11. Jahrhundert v. Chr. Heidelberg, 1927. 159.

¹³ A. M. Tallgren: Collection Zaoussaïlov au Musée Historique de Finlande à Helsingfors. 1916. 13—4; A. A. Spicyn: Priuraljskij kraj. 44.

¹⁴ A. M. Tallgren: L'époque dite d'Ananino. Suomen Muinaismuistoyhdistyksen Aik. XXXI. 1919. 35—7. 110. 160—161; N. G. Pervuchin: Opyt archeologičeskavo izsljedovanija Glazovskavo ujez. Vjatskoj g. Mat. po arch. vost. gub. Ross. II. Moskva, 1896. 31. 127.

¹⁵ A. A. Spicyn: Priuraljskij kraj. 63.

¹⁶ Th. A. Teplouchov: Drevnosti i kosti, naidennyja v čanjvenskoj peščerje, solikamskavo ujezda, permskoj gubernii. Perm 1895. Priloženie 5. (L. Rütimyer: Thierüberreste aus tschudischen Opferstätten am Uralgebirge. Archiv für Anthropologie. VIII. Braunschweig, 1875).

¹⁷ T. Vetulani: Weitere Studien über den polnischen Konik (polnisches Landpferd). Extrait du Bulletin de l'Académie Polonaise, des Sciences et des Lettres. 1927. Cracovie, 1928. 857.

hagyományok is e törzsek északkeurópai őslakóhelyétől délre eső földről származtatják a hősök hátslovát. Erről a „Madárjáró Dél-táj“-ról jöttek e legendás „szárnyaslábú szép állatok.“ Ez az a föld, ahova ősszel a lúd, réce és hattyú elvándorol, itt terül el „a délvidék embere lakta aranypázsitos szentséges föld, sárgapázsitos szentséges föld“, és ezen a tájékon van „az aranyosvizű szentséges tenger“ is.¹⁸ Erről a délvidékről hozott magának hadizsákmányképen egy-egy „szárnyaslábú jeles állat“-ot egy osztják hősi ének három fejedelme. Az epikus hősök rendszerint ezen a távoli idegen földről szerzett lovon járnak. Sehol sem történik említés arról, hogy e vogul és osztják törzseknél a ló valamikor háziállat lett volna. S később is, az egész középkoron keresztül, csak mint esetről-esetre szomszédaitól hozott áldozati állat volt ismeretes náluk.¹⁹ Az imént említett X. századbeli čanjvai barlangi áldozóhely lócsontmaradványai szintén ezen az úton kerülhettek ide.²⁰ Mert ugyanebben a korban, Ibn Batuta arab utazó értesítése szerint is, e Sötétség Földjé-nek nevezett északi területen, mely a volga-menti Bolgar városától negyven napnyi távolságra volt, nem ismert a nép másfajta közlekedési eszközt, csupán csak nagy kutyák által vont kis kocsikat.²¹ A vogul és osztják énekek emlékezése ilyenformán abba a történelemelőtti korbá nyúlik vissza, mikor ez északi vadász- és halásztörzsek lakóhelyeitől délre, a Káma alsófolyásától egész a Fekete-tengerig és Kaspi-tengerig magasabb műveltségű, lótenyésztő nép élt. Itt volt az a pázsitos föld, az a tenger, s az a Madárjáró Dél-táj, honnan ezen szárnyaslábú állat híre és neve az északi énekmondók ajakára került.

Chronologiai sorrendben visszafelé, a vaskori lótenyésztés számai a gazdagon fejlett dél-oroszországi skytha lovaskultúra Kr. előtti századai felé nyúlnak vissza.²² A távolabbi Dél-táj, a klaszszikus elő-ázsiai kulturabölcső ennél is jelentékenyen régibb adatszerűségekkel szolgál, s az eredet kérdésében fölényes chronologiaival vezet. Ezechiél próféta idejében Thogarma (vagyis Arménia

¹⁸ Munkácsi B.: Vogul Népköltési Gyűjtemény. Budapest, 1910. II. 2 0291—7.

¹⁹ Munkácsi B.: A régi osztják társadalom. Ethnographia V. 359.

²⁰ Th. A. Teplouchov: Id. Priloženie 2—3.

²¹ Mehmed Serif: Sejahetname-i-Ibn Batuta. Istanbul, 1333—5. 378; I. N. Smirnov: Permjaki. Kazanj, 1891. 135.

²² Max Ebert: Südrussland im Altertum. Bonn u. Leipzig, 1921. 172. 181.

és Kappadokia) területe volt híres lótenyésztéséről (XXVII, 14.) II. Sargon (Kr. e. 722—705) feliratai az Urumia-tótól keletre élő törzseket említik, mint leghíresebb lótenyésztő népet. A lónak, mint háziállatnak, első biztos említése pedig egybeesik az első babyloni dinasztia korszakával (Kr. e. 2000 körül.)²³ Ennél is régiebbek azok a loábrázolások (kocsiba fogott négy ló egy pecsét-hengerlenyomaton és felkantározott lófej ágyagból), melyek a kültepei assyr kereskedőgyarmat régészeti leletanyagából ismeretesek (a mai Kayseriye közelében) a Kr. előtti 3-ik évezred végéről.²⁴

Az a vaskori jövevény nép, mely dél felől a Volga-Káma szögletéig nyomult, nemcsak magasabbfokú műveltséget, hanem egyszersmind fejlettebb társadalmi szerkezetet is hozott magával. Ez a hódító és hadakozó nép, amerre megtelepült, mindenütt földvárakat (*gorodišče*) épített. Bár az erődépítés kezdeté ezen a területen az ugyancsak délről jövő bronzkori település korszakára esett, virágzási idejét azonban a késői bronzkorban (Ananjino), majd a pjanobori vaskorban érte el.²⁵ A vaskorszak későbbi időszakában is számos ily vár épült távolabb Északon, a Káma felső-folyása mentén,²⁶ s a Vjatka völgyében,²⁷ sőt mint hagyományos építkezési forma, a vogul és osztják nép lakóföldjén, fejedelmeik székhelyén, egész a közelmúlt történelmi időkig fenmaradt. Rendszerint két folyó összetorkolásánál, valamely kiszögellő földnyelvre építették ezeket a régi földvárakat. Leghűbb képüket, mintegy rekonstrukciójukat, ezek a vogul-osztják recens építmények tükröztetik vissza. A vaskorszaknak eme szinte változatlan maradványa, a vogul és osztják fejedelmek vára (vog. *ūs, uš*; osztj. *voš, vaš*), ugyancsak két folyóvíz összefolyásánál, egy-egy kiemelkedő magaslatra épült. Szabad kilátás nyíltott innen az egész környékre, s szemmel tarthattak e dombról mindenkit, aki a vizeken fel- vagy

²³ Bruno Meissner: Assyriologische Studien. MVAG (E. V.) 1913. 2. 18. évf. VI. füz. (Das Pferd in Babylonien) 2—3.

²⁴ Eduard Meyer: Reich und Kultur der Chetiter. Berlin, 1914. 54—5; Benno Landsberger: Assyrische Handelskolonien in Kleinasien aus dem dritten Jahrtausend. Leipzig, 1925. 33.

²⁵ A. M. Tallgren: Collection Zaoussaïlov au Musée Historique de Finlande à Helsingfors. Helsingfors, 1916. 15.

²⁶ N. G. Pervuchin: Po sljedam Čudi. U verchovjev r. Kamy. Mat. po arch. vost. gub. Ross. II. Moskva, 1896. 128—160; A. N. Satrov: Archeologičeskija svjedjenija o Zjudzinskom kraje. Mat. po arch. vost. gub. Ross. III. Moskva, 1899. 75—86; I. N. Smirnov: Permjaki. Kazanj, 1891. 120.

²⁷ A. A. Spicyn: Priuraljskij kraj. 69—70. 72—79. 143—151; N. G. Pervuchin: Opyt archeologičeskavo izsljedovanija Glazovskavo ujez. Vjatskoj g. Mat po arch. vost. gub. Ross. II. Moskva, 1896. 22. 23. 30—34.

leevezett. A várnak víz felé néző oldalait maguk a meredek part-részek védelmezték. A szárazföld felől árkokat ástak és földfalakkal kerítették el. A falak tetején cölöpös fa-kerítés futott végig. A kerítésen kapu vezetett át, melyet „penészes-arcú, horgaskarmú kapúbálvány“ őrzött. Lenn a folyóparton cölöpös, hidas kikötőhely épült, honnan a meredek lejtőn lefelé „százfokú lépcső“ vezetett a várba. A feljárát keskeny volt, legjeljebb két ember fért el rajt egymás mellett, úgy hogy a vár védelme erről az oldalról nem volt nehéz dolog. Itt laktak a vogul-osztják epikus énekek hős fejedelmei.²⁸ És ugyanilyen földvárakkal erősítették meg lakóföldjüket a vaskor betelepülő törzskötelékei is.

A monumentális építkezés technikáját sem az Észak egyszerű vadász-halász őslakossága fejlesztette ki. Az embertelepülések várszerű kiépítése — a műveltségi jelenségeken uralkodó törvényszerűségek szerint — ugyancsak fokról-fokra való lassú fejlődésen; apáról fiúra szálló hagyományon alapszik. Az északi erdőrégióban megjelenő bronzkori majd vaskori jövevények, a technikai fejlettségnek ezt a fokát is, készen hozták magukkal déli hazájukból, hol, úgy a Kaukázus-vidéken mint a vele szomszédos Elő-Ázsiában, a várépítés külön-külön formáinak klasszikus ősterülete volt.

Egykorú kútfők tanúsága szerint, a „hun“ néven ismert törzsek közül többen is városépítők voltak. Egyes jelesebb városaikat nevük szerint is megemlíti a történetírás. A Káspi-tenger nyugati partvidékén élő albániai Σάβηροι-hunok (Σαβίροι, Σαβηρ) fővárosát Warač'an-nak hívták.²⁹ A Porta Caspia tájékán volt ugyanezen hun nép Βαλαάμ városa (Priscus Rhet. 165). Az onogurok Maeotis partvidékén épült városának Βακάθ volt a neve (Theophyl. Sim. 286). Az uturguroknak ugyancsak a Maeotis keleti partvidékén épült szállását (χώρα) pedig, görög néven Εδλνοία-nak hívták (Procopius: De bello gotthico IV. 474).³⁰

A szellemi műveltség emlékei között is vannak olyan jelen-

²⁸ Munkácsi B.: A régi osztják társadalom. Ethnographia V. 355; Pápay József; A Reguly-féle osztják hősi énekekről. Ethnographia XXIV. 272.

²⁹ J. Marquart: Osteuropäische Streifzüge. 16; Mosis Chorenensis Historiae Armeniacae libri III. Armeniacé ediderunt, Latine verterunt, Notisque illustrarunt Gulielmus & Georgius, Gul. Whistoni Filii. Londini, MDCCXXXVI. 356.

³⁰ Ne zavarja az olvasót, hogy itt „hun“-nak mondom néhány olyan törzset, amely az újabb magyar őstörténeti irodalomban „török“, „bolgár-török“ néven szerepel. Nem voltak azok, amint ezt a hun kérdésről szóló, legközelebb megjelenő tanulmányomban behatóbban is alkalmam lesz kifejteni.

ségek, melyek, mint távolról jött idegen jövevényelemek jelentek meg a Volga-Káma szöglet késő. bronzkori és vaskori rétegében. Ezek között, mint a helyi színezetű készítmények egyik legjellegzetesebb csoportjára, azokra a bronzból öntött kiterjesztett szárnyú madárábrázolásokra szeretnék ezúttal rámutatni, melyek erre a kulturkörre az egyéniség, és egyszersmind idegenszerűség egészen sajátos bélyegét nyomják. Ősi animisztikus képzetkörbe tartozó symbolumok ezek, melyek rendszerint sas, sólyom vagy bagoly alakjában juttatják kifejezésre ez ősemberi elgondolásokat. Egyfejtű ábrázolások mellett vannak köztük két- és háromfejtű madáralakok is. Mint vallásos kultusszal kapcsolatos jelkép, a kiterjesztett szárnyú madár legtöbbször áldozóhelyekről került elő. Sírokban ritkább. Földrajzi elterjedése szempontjából feltűnő, hogy legsűrűbben a permi kormányzóság középső káamenti kerületeiben (osai, permi, soljikamski, čerdynski ker.) lép fel. Innen, mint egy központból azonban elsugárzik a környező területekre is. Előfordul a kazanji kormányzóságban (spaski ker.), a vjatka-i kormányzóságban, a vologdai kormányzóság szomszédos kerületében (ustjysoljki ker.), sőt tovább terjed kelet felé az Urálon túlra is. Szibériában való előfordulása azonban már meglehetősen gyér. Az Urál-hegység déli szakaszán pedig teljesen ismeretlen.³¹

Északon ez a művelődéstörténeti elem is, teljesen elszigetel és előzmények nélküli jelenség gyanánt tűnt fel. Párhuzamait a szomszédos északi területeken hiába keresnők. A szellemi műveltségben is magas fejlettségű Délen azonban ezeknek a kiterjesztett szárnyú egy- és kétféjtű sas-symbolumoknak mind sűrűbb és régibb előfordulását látjuk. A Kr. előtti dél-oroszországi iráni skythaság kultur- emlékei között ezeknek a legközelebből rokon, aranylemezből trébelt sas-ábrázolásoknak valósággal klasszikus példáit ismerjük.³² Magának e symbolumteremtő gondolatnak és, a mythikus

³¹ D. N. Anučin: K istorii iskusstva i vjerovanii u Priuraljskoj Čudi. Mat. po arch. vost. gub. III. Moskva, 1899. 87—135; Th. A. Teplouchov: Drevnosti Permskoj Čudi v vidje basnoslovných ljudej i životnyh. Perm. 1893. 2—3; A. A. Spicyn: Drevnosti Kamskoj Čudi po kolekcii Teplouchovyh. Mat. po arch. Ross izd. Imp. Arch. Komm. N° 26. S.—Peterburg, 1902. 21.

³² Vö. A. Lappo-Danilevskij — V. Maljmb'erg: Drevnosti Južnoj Rossii. Kurgan Karagodeuaš. Mat. po arch. Ross. izd. Imp. Arch. Komm. N° 13. Sanktpeterburg, 1894. 69; I. Tolstoj — N. Kondakov: Russkija Drevnosti. S.-Peterburg, 1897. II. 56. 97. III. 133; Max Ebert: Südrussland im Altertum. Bonn u. Leipzig, 1921. 115. 119. 120. stb.

elgondolás művészi kifejezésének melegágya azonban ez esetben is a gazdag Elő-Ázsia volt. A napmadár, mely a halott lelkét is a túlvilágra viszi, kiterjesztett szárnyú egy- vagy kétféjű sas alakjában jut itt, már a neolithikum történelemelőtti korszakától kezdve, egész a jelenkorig érő művészi kifejezésre. Elam kerámiai festésain (Susa első és második rétegében) már a neolith korban megvolt.³³ A kiterjesztett szárnyú kétféjű sas heraldikai ábrázolását ismerjük Sumer-földről (The Eagle of Lagash).³⁴ Egy- és kétféjű analógiái sűrűn előfordulnak a hetita glyptikában a Kr. előtti 2-ik évezredben.³⁵ S hogy ez a symbolum mennyire Elő-Ázsia gyökeres kultúrájával közé tartozott, legjobban az a körülmény igazolja, hogy ezek a kiterjesztett szárnyú egy- és kétféjű sas-ábrázolások az ezüstművesség és népi hímzések ornamentikájában a mai Kis-Ázsia területén, a maguk teljesen archaikus jellegében, napjainkig éltek.³⁶

Mikor az a bizonyos kaukázusi emberfajta, a Kaukázus-vidék jellegzetes vaskori műveltségi elemeivel, a Volga-Káma-szögletben megjelent, s az Észak itteni autochthon őslakosságával elkeveredett, törvényszerűen a maga eredeti nyelvének emlékeit is hátra kellett hogy hagyja az őt beolvasztó népréteg nyelvében. A nép- (ethnos-) fogalom harmadik tényezője ez, a nyelv, melynek tanúságát ebben a kérdésben meg kell még kérdeznünk. Különösképpen azoknak a távol Délről jött műveltségi tényezőknél nyelvi kifejezéseire helyezük ezúttal a hangsúlyt, melyek mint azelőtt ismeretlen, új tárgyak és fogalmak, a történések rendje szerint, mindig a műveltségi jelenségek átadóinak nyelvéből mennek át a kultúraátvevők nyelvébe.

A művelődéstörténeti és nyelvphaseologiai analysis megmutatja, hogy milyen nyelven beszéltek ennek a Délről Északra elszármazott vaskori műveltségnek egykori hordozói. Nyelvi párhuzam-kimutatásunk során maradjunk meg egyelőre e szűkreszabott fenti fogalomkörben.³⁷

A vasművesség mesterszavai közül az a cél kifejezése

³³ J. de Morgan: La Préhistoire Orientale. Paris, 1927. III. 56, 73, 77.

³⁴ W. H. Ward: The Seal Cylinders of Western Asia. Washington (Carnegie Institution) 1910. 407–8.

³⁵ G. Contenau: La Glyptique Syro-Hittite. Paris, 1922. 141–4. Vö. Dr. Georg Wilke: Kulturbeziehungen zwischen Indien, Orient und Europa. Leipzig, 1923. 105–6.

³⁶ Magangyűjteményben sorozatos analógiái megvannak.

³⁷ Vö. Munkácsi B.: Arja és kaukázusi elemek a finn-magyar nyelvekben. Budapest, 1901; H. Sköld: Die ossetischen Lehnwörter im Ungarischen. Lunds Universitets Arsskrift. NF Abt. I. Bd. 20: 4 (1925).

a finn-ugor nyelvekben: votj. *andan*; zürj. *jendon, jemdon*; vog. *jěmtən, jəmtən, jimtən* — a kaukázusi nyelvekben: čeč. *andun* (osztét *andun, ändon*) ,Stahl‘.

A vasból készült legkorábbi fegyver a m. *tôr* — a kaukázusi nyelvekben: čeč. *t'ur* ,Schwert‘; a m. *kard* — az osztétben *k'ard* ,Messer, Schwert‘.

Ugyanebbe a phaseologiai körbe tartozik a m. *vért* — az osztétben *vart'* ,Schild‘.

A lótenyésztés terminológiájában magának e Délről jött háziállatnak a neve: a m. *ló*; vog. *lū, lūw*; osztj. *law, lōx, Лоx* — a kaukázusi nyelvekben: kabard *lou, leu, lehu* ,equus‘ LCab. 360; thuš *ulok* ,Pferd‘ Klaproth, Kauk. Spr. 150; grúz *uluki* ,žerebec‘ Čub.₂ 1256.

A vog. *sūpal, sopal* ,Füllen im zweiten Jahre‘ — a kaukázusi nyelvekben: svan. *sabol* ,Füllen‘ KSz. I. 124; ÁKE 445.

A lovaglás készségei közül a m. *nyereg*; vog. *naɣər, na'jɣ*; osztj. *noɣər, neɣər* — a kaukázusi nyelvekben: čeč. *nugur, nür* Erck. II. 229, *nevir* Erck. I. 121, *nuir* USch. 65. ,Sattel‘; grúz *unagiri* ,sjedlo‘ Čub.₂ 1261; min. *unageri, onangeri*; svan. *ingir* ,Sattel‘ Erck. 121; svan *hungir* ,sjedlo‘ Niž. 81.

A várépítés műszavai közül maga a m. *vár* szó még az iráni skythaság avesta-nyelvi fokozatáig nyúlik vissza: Az óiráni (Avesta-) nyelvben: *vāra-*, ,Deckung, Wehr‘.

A m. *kert* szó, mely eredetileg ,sövény‘-t jelentett, s ennél-fogva szintén a primitív erődítés műkifejezései közé tartozott, — a kaukázusi nyelvekben: čeč. *kerth, karth*, ,Zaun, Einfassung, geflochtener Zaun‘ (az osztétben *kärt*, Hof, Bauernhof‘).

Ide csatlakozik a m. *híd* — az osztét nyelvben: *χīd, χēd* ,Brücke‘ (A kaukázusi nyelvekben: grúz *χīdi*; ing. *χkid*, Brücke‘).

A várépítéssel kapcsolatos fejlettebb társadalom és egyszerűsmind hadviselés ősi kifejezése a m. *had*; vog. *χānt, khōnt* ,Heer, Armee, Schaar; Krieg, Schlacht‘ — a közép-irániiban (pehlevi): *gund* ,Heer‘ (A kaukázusi nyelvekben: grúz *gundi* ,legion, otrjad voiska; sborišče, tolpá; stado ptic‘ Čub.₂ 343).

A kiterjesztett szárnyú nap-madár fogalomkörével kapcsolatban ugyancsak helyénvaló itt rámutatni arra a jelenségre, hogy néhány északi ,holló‘-elnevezésnek szintén kaukázusi nyelvi alapja van, melyet állatföldrajzi szükségszerűséggel sehogysem indokolhatnánk. Ellenben joggal láthatunk bennük kultikus emlékeket. Annál is

inkább, mivel ugyanezen északi ,holló'-elnevezéseknek a kaukázusi forrásterületen még elsődleges ,sas' (vagy ,sólyom') jelentése van, mely a fentebb részletezett symbolikus ábrázolásnak is tulajdonképeni tárgya volt.

Ilyen a vog. *vōrp*; *vōrap*, ,eine Rabengattung (Corvus caryocatactes)' — a kaukázusi nyelvekben : grúz *orbi* ,orel' Čub.₂ 994; svan. *verb*; abch. *orb* ,Adler, Erck. 40 (Babyl.-assyriai *ārību*, héber *'ōrēb*, aram. *'ūrēbā* ,Rabe') Vö. KSz. XII. 266.

A m. *holló*; szamojéd T. *kula*, Jen. *kull,uke*; vog. *χūlaχ*; oszjtj. *χūlāχ*, Rabe' — a kaukázusi nyelvekben : grúz *k'ula* ,ptenec jastreba, orla' Čub.₂ 1351; kabard *quale* ,volucris, avis; cornix; monedula' LCab 348; šap. *χūlaχ* ,Rabe' Erck. 115. (kai. *gulux*; var. *χulux* ,Falke' Erck. 59).

Ez a néhány jellegzetes nyelvi dokumentum is ugyanabba az irányba mutat, mint maguk e mesterszókkal kifejezett művelődéstörténeti jelenségek: a Kaukázus felé. E vaskori műveltség hordozói tehát nemcsak a kaukázus tájékáról jöttek, hanem nyelveikre nézve is a Kaukázus-vidék ezenkori néptörzsei voltak. Közlebről a tulajdonképeni kaukázusi nyelvek közül a kartvel csoport nyelvjárásai (grúz, mingrel, szván, ingiloi, láz) és a čecen, — az iráni nyelvek közül pedig a Közép-Kaukázusban elterjedt oszét nyelv emlékei tűnnek elénk a Volga-Kámaszöglét vaskori őslakosságának megfelelő phaseologiai nyelvrétegében.

Ugyancsak a kartvel és oszét nyelvjárások emlékeit ismerjük fel a hun törzs- és személynevek alkotóelemeiben is. A szeged-nagyszéksósi hun felirat szövege pedig önmaga nem egyéb, mint ó-kartvel nyelvmélek.

Elemző vizsgálatunk eredményeit összefoglalva, most már azt látjuk, hogy a nép- (ethnos) fogalom három tényezője, t. i. a faj, a kultúra és a nyelv, a honfoglaláselőtti magyarság kialakulása kérdésében, e történelemnemlatta történésekre egybehangzólag emlékszik. A honfoglalók túlnyomó többségének egyik rasszformáló, összetevő eleme: a kaukázusi faj volt. A honfoglalók Kelet-Európában kialakult ősi műveltségének legértékesebb része, joggal mondhatjuk, első lépése a magasabbrendű kultúra felé: kaukázusi műveltségi elemek átvételéből állott. A honfoglalók magasabb színvonalú kulturfogalmainak nyelvi kifejezései: kaukázusi eredetű (kaukázusi és iráni) mesterszavak voltak.

Az első hun nyelvmélek felbukkanásával kapcsolatban, s a

történelmileg is tarthatatlan hun-török elmélet liquidálása során, abban a helyzetben vagyunk, hogy ennek a honfoglaláselőtti, vas-kori jellegzetességgel bíró magyar-kaukázusi-iráni egybekeveredésnek ma már nevet tudunk adni. Ez az őshazabéli sorsdöntő faji, műveltségi és nyelvi összeolvadás a prae-magyar népelemnek egyes hun törzsekkel való huzamos keveredése volt.

A honfoglaló magyarság minden vonatkozásban legtöbbször népkiformáló tényezőjének, ezek szerint, Kelet-Európa eme biológiai értékes emberkötelékeit, történelmetcsináló, államot alapító híres lovasnépét, a hunokat tarthatjuk.

Mészáros Gyula.

Rövidítések: *ÁKE* = Munkácsi B.: Ária és kaukázusi elemek a finn-magyar nyelvekben. Budapest, 1901; *čeč.* = čečen; *čeč. USch.* = A Schiefner: Tschetschenszische Studien. Mémoires de l'Académie Impériale des Sciences de St.-Petersbourg, VIIe série. Tome VII, N° 5. St.-Petersbourg, 1864; grúz *Čub.* = David Čubinov: Gruzino-russkij slovarj. Sankt-petersburg, 1887; kabard *LCab.* = Gabriel Bálint-Illyés (de Szentkatolna): Lexicon-Calendarico-Hunggarico-Latinum. Kolozsvár, 1904; *Klaproth, Kauk. Spr.*; - J. Klaproth: Reise in den Kaukasus und nach Georgien. I—II. Halle & Berlin, 1812—4; *KSz* = Keleti Szemle; *MVAG* = Mitteilungen der Vorderasiatischen Gesellschaft. Berlin; svan. *Niž.* = J. Nižeradze: Svanetskie teksty. Sbornik materialov dlja opisanija mjestnostej i plemen Kavkaza. Tiflis, 1902. Vyp. XXXI. Otd. IV. — Egyéb rövidítésekre nézve l. NNy. VIII. 11.

(*Deutscher Auszug*) — **Hunnen und Ungarn.** Nach anthropologischen Feststellungen war das Ungartum der Landnahmezeit in überwiegender Zahl eine aus früher Vermischung mongoloider und kaukasischer Rassen-elemente hervorgegangene Mischrasse. Diese Rassenvermischung mag besonders in der Periode der Eisenkultur von Pjanobor (100—500 nach Chr.) im Gebiet der unteren Kama vor sich gegangen sein. Das kaukasische Element kann nur das aus kartwelischen und iranischen Stammesverbänden bestehende Mischvolk der europäischen Hunnen (vgl. NNy. VIII. 11) gewesen sein. Das Vordringen kaukasischer Völker nach dem Norden hat sowohl in den Denkmälern der Pjanobor-Kultur als auch in der Sprache der uralischen Völker und besonders im Magyarischen deutlich erkennbare Spuren hinterlassen. Und zwar beziehen sich diese kaukasischen Kulturelemente auf die Eisenerzeugung und — bearbeitung, auf Pferdezucht und Reiterkultur, Burgenbau und Heerwesen, und endlich auf Glauben und Kultus (der Seelenvogel als ein mit ausgebreiteten Fittichen dargestellter Adler). Die Auffassung der ungarischen Chronisten des Mittelalters von der hunnisch-ungarischen Verwandtschaft mag also etwa auch in der Volksüberlieferung verankerte Grundlagen besessen haben.